

Ліховіцький Я. О.

*к. ю. н., Ужгородський Національний університет,
доцент кафедри кримінального права.*

ПЕРСОНАЛ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ЯК СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Ключові слова: *правовідносини; суб'єкт права; об'єкт права; персонал; засуджений; сфера виконання покарань; кримінально-виконавча діяльність; органи та установи виконання покарань.*

Key words: *legal relations; Subject of law; Object of law; personnel; condemned; Scope of punishment; Criminal-executive activity; Penal organs and institutions.*

Постановка проблеми. 3 травня 2016 року, коли на підставі постанови Кабінету Міністрів України відбулось повне підпорядкування Державної кримінально-виконавчої служби (далі — ДКВС) України, в нашій державі розпочався новий, черговий період реформування кримінально-виконавчої діяльності.

Звичайно, що необхідною умовою будь-яких перетворень у суспільстві є належний науковий супровід цієї діяльності. Тим більше, що низький рівень і результативність попередніх реформ у сфері виконання покарань України, які здійснювались безперервно з 1991 року, були обумовлені саме неефективним використанням у зазначеному процесі потенційних можливостей науковців, у першу чергу, кримінально-виконавчого профілю. При цьому, на доктринальному рівні залишаються не досить дослідженими такі правові категорії, як «виконання покарань», «кримінально-виконавча діяльність», «органи та установи виконання покарань» тощо, що мають безпосереднє відношення до визначення змісту діяльності персоналу ДКВС України у сфері виконання покарань.

Додатковими (супутними) є й інші питання, що є дотичними до досліджуваної проблематики, а саме: ефективність функціонування кримінально-виконавчої системи; рівень реалізації політики у сфері виконання покарань на законодавчому та практичному рівнях; стан взаємодії органів та установ виконання покарань з іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також з громадськістю, т. ін.

Зазначені обставини й обумовили вибір об'єкта та предмета даної наукової статті, а також її основного завдання — розробити науково обгрунтовані шляхи подолання деяких існуючих проблем у кримінально-виконавчій діяльності персоналу органів та установ виконання покарань України.

Стан дослідження. Вивчення наукової літератури показало, що досить активно розробкою проблеми кримінально-виконавчої діяльності персоналу

органів та установ виконання покарань займаються такі вчені, як: К. А. Автухов, О. М. Бандурка, В. А. Бадира, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, О. М. Джу́жа, Т. А. Денисова, О. Г. Колб, І. М. Копотун, В. Я. Конопельський, В. О. Меркулова, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, І. С. Яковець та ін.

Поряд з цим, у контексті змісту тих питань і завдань, які склали предмет даної наукової статті, наукові пошуки здійснюються безсистемно та нецілеспрямовано, що й виступило додатковим аргументом щодо вибору її тематики та постановці пріоритетної мети.

Виклад основних положень. Якщо узагальнити деякі наукові підходи з означеної проблематики та нормативно-правові елементи її відображення, то можна вивести наступне визначення поняття «кримінально-виконавча діяльність персоналу органів та установ виконання покарань», а саме — це робота, що здійснюється у межах своїх повноважень у визначеному кримінально-виконавчому законодавстві України фізичними особами та яка спрямована на реалізацію право обмежень щодо засуджених, які встановлені в законі та закріплені індивідуально для кожного із них у вирокі суду, відповідно до змісту двоєдиного процесу виконання-відбування покарань, що забезпечується державою у виді правових підстав, принципів, форм, методів, засобів і гарантій реалізації зазначеної функції.

Отже, до системоутворюючих ознак, що складають зміст даного поняття, варто віднести наступні:

1. Зазначена діяльність — це робота. Саме у такому контексті розглядається це слово у тлумачних словниках [1, с. 150].

Звичайно, що з урахуванням вимог ст. 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» цю роботу не можна назвати такою у повному сенсі, позаяк «робота» в органах та установах виконання покарань є, з одного боку, специфічною, адже здійснюється різними фахівцями (рядовим і начальницьким складом; державними службовцями; особами, які працюють в ДКВС України по трудових угодах (контрактах тощо), а з іншого боку, має свої особливості, які змістовно відрізняють її від інших робіт, що здійснюються персоналом установ виконання покарань, а також взагалі іншими особами у тій чи іншій галузі суспільної діяльності тобто у даному випадку обумовлена змістом адміністративно-правового статусу персоналу ДКВС України.

Як показали результати даного дослідження, до таких науковці [2, с. 50–51] відносять наступні:

а) по-перше, адміністративно-правове регулювання діяльності персоналу органів та установ виконання покарань виявляється в різних формах. Воно знаходиться у межах загального державно-правового регулювання як його складовий елемент (Конституції України, Закону України «Про державну службу», «Кодексу законів України про працю», т.ін.). При цьому юридичною базою у цій ситуації виступає Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», який встановлює

єдину структуризовану систему органів та установ ДКВС України, завдання, організацію і забезпечення її діяльності;

б) по-друге, в числі форм адміністративно-правового регулювання діяльності ДКВС України значне місце належить підзаконним актам. Причому, якщо загальні принципіві питання розв'язуються в Указах Президента України [3] і рішеннях Кабінету Міністрів України [4], то конкретні проблеми організації кримінально-виконавчої діяльності вирішуються в нормативно-правових актах Міністерства юстиції України [5];

в) по-третє, адміністративно-правовому регулюванню підлягає широке коло суспільних відносин у сфері діяльності персоналу ДКВС України. Як з цього приводу зауважив С. В. Зливко, процес виконання кримінального покарання за своєю суттю є специфічною адміністративною діяльністю, у якій, з одного боку, об'єктами адміністративного впливу є засуджені, а з іншого, — особи з числа персоналу органів та установ виконання покарань [2, с. 51], тобто у даному випадку здійснюється як «зовнішнє управління» (управління засудженими), так і «внутрішнє управління» (управління персоналом) [6, с. 32–33].

2. Вказана діяльність здійснюється чітко визначеними у кримінально-виконавчому законодавстві особами.

Їх виключний перелік визначено в ст. 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України».

Виключність, якщо виходити з етимологічного походження цього слова (поширюється тільки на один об'єкт) [1, с. 63], полягає у тому, що кримінально-виконавчою діяльністю у межах своїх повноважень має займатись лише персонал органів та установ виконання покарань. Більш того, участь у цьому процесі інших осіб у тій чи іншій ролі (зокрема, здійснення прокурорського нагляду під час виконання кримінальних покарань відповідно до ст. 22 КВК та Закону України «Про прокуратуру» [7]; здійснення контролю визначеними в ст. 24 КВК особами (Президентом України, Прем'єр-міністром України, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, ін.); здійснення громадського контролю (ст. 25 КВК); т.ін.) не надає права для них, як вірно прийшли до висновку науковці, займатись кримінально-виконавчою діяльністю [8, с. 11].

Як у зв'язку з цим зауважив О. І. Осауленко, в юридичній літературі були спроби розширити коло суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин, включаючи до них прокуратуру, представників органів державної влади та місцевого самоврядування, різні громадські організації, членів сімей і близьких родичів засуджених, адвокатів, самодіяльні організації засуджених, але такий підхід визнати логічним не можна, позаяк суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин можуть бути лише органи та установи виконання покарань [9, с. 140–141].

3. Кримінально-виконавча діяльність здійснюється персоналом ДКВС України у межах його повноважень.

Повноваження — це право, надане кому-небудь для здійснення чогось [1, с. 484].

Повноваження відповідної особи — це закріплені за даною особою права і обов'язки, переважно владного характеру, тобто повноваження щодо прийняття обов'язкових для виконання рішень і забезпечення їх здійснення тими, кому вони адресовані [10, с. 112–113].

Як встановлено в ході даного дослідження, теоретичні засади організації функціонування персоналу ДКВС України свідчать про те, що для нього характерні такі ознаки:

а) багатовекторність діяльності, притаманність для неї різних цілей та завдань, які в окремих випадках важко поєднати;

б) складність діяльності, що зумовлено необхідністю використовувати значний обсяг прийомів, умов та засобів виконання роботи;

в) екстремальність умов праці, що обґрунтовує потребу у формуванні особливої системи соціально-правового захисту персоналу;

г) поєднання творчого характеру праці, що вимагає ґрунтовної підготовки та нестереотипного мислення персоналу органів та установ виконання покарань, з її мілітаризованістю, яка спричиняє докладну регламентацію кожного аспекту адміністративної діяльності персоналу;

ґ) надзвичайна важливість результатів діяльності, що відображається на рівні злочинності в українському суспільстві;

д) ухвалення відповідальних управлінських рішень, які впливають на долі людей;

е) наявність проблем матеріального і організаційного змісту, що знижує мотивацію праці [11, с. 110–111].

Виходячи з цього, на практиці здійснюється класифікація персоналу органів та установ виконання покарань, відповідно до якої визначаються відповідні посади та функціональні обов'язки цих осіб (управлінський персонал; адміністративний персонал; обслуговуючий персонал, т.ін.) [12, с. 36], а також встановлюється система вимог, що пред'являються до кожної посади та особи, яка її обіймає [2, с. 98–102]. При цьому слід мати на увазі, що відповідно до чинного законодавства України дії посадових осіб, включаючи персонал ДКВС України, які виходять за межі їх повноважень, класифікуються як перевищення службових повноважень і є підставою для притягнення їх до передбачених законом видів юридичної відповідальності [3]. Так, у п.1.1.1 Керівних принципів застосування стандартів з цього приводу зазначено, що застосування катувань або нелюдського, або такого, що принижує гідність, поводження або покарання є абсолютно забороненим за всіх обставин. Жодні відступи від цієї заборони не допускаються [14, с. 10].

Запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими, визначено у ст. 1 КВК та ч. 3 ст. 50 КК України як одна із цілей покарання та в цілому метою кримінально-виконавчої політики нашої держави [15, с. 103–107]. Як з цього приводу слушно зауважила І. С. Яковець, персонал, який виконує свої функції в дусі поваги та захисту прав людини, укріплює не лише свій престиж, а й

авторитет влади, що бере цих осіб на роботу, а також нації, інтересам якої він служить [12, с. 31].

Аналогічну позицію у цьому сенсі займає й А. Х. Степанюк, який переконаний, що вирок суду слід розглядати як підставу, юридичний факт, при настанні якого виникає спеціальний статус засудженого. При цьому вирок суду не може бути, власне, джерелом будь-яких обмежень для засуджених, адже вони вичерпно визначені на рівні закону [16, с. 7–8].

4. Види персоналу органів та установ виконання покарань та вимоги до нього встановлюються у кримінально-виконавчому законодавстві України.

Загальні джерела цього законодавства визначені в ст. 2 КВК.

Безпосередньо види персоналу ДКВС України закріплені в ст. 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», що, у свою чергу, дозволило науковцям розділити його функції на такі групи:

- а) управлінські та організаційні (адміністративні);
- б) пенітенціарні (виховні та освітні);
- в) забезпечуючі та обслуговуючі [12, с. 36–37].

Вимоги до персоналу органів та установ виконання покарань також встановлені у зазначеному Законі (ст. 16), що важливо як з огляду дотримання визначених у ньому принципів діяльності ДКВС України (ст. 2), так і запобігання вчинення з боку цих осіб злочинів та правопорушень [7], а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [14].

5. Кримінально-виконавча діяльність персоналу органів та установ виконання покарань має бути спрямована на реалізацію право обмежень щодо засуджених, що встановлені в законі та закріплені індивідуально для кожного із них у вирокі суду.

Такий підхід ґрунтується, по-перше, на соціально-правовій природі та покарання, що визначені в ч. 1 ст. 50 КК України [17, с. 277–278], а, по-друге, на теоретико-методологічних засадах, що викладені у в науковій літературі [18, с. 7–41]. Зокрема, в юридичній літературі вказується, що обмеження правового становища можуть бути встановлені прямо чи не прямо. Пряме право обмеження має місце тоді, коли засуджений обмежується у правах, а також в обов'язках тим же законодавством, яке встановлює відповідні права й обов'язки (наприклад, спрощений порядок розірвання шлюбу із засудженим до позбавлення волі на строк три та більше років; обмеження, що впливають із судимості) [19, с. 37].

Ці обмеження є обмеженнями прав засудженого як громадянина, оскільки справа вирішується без урахування його думки. Прямі обмеження у правах та обов'язках можуть впливати також із вироку суду [20, с. 37].

Поряд з цим, навряд чи можна погодитись у цьому контексті з І. С. Яковець, яка вважає, що право обмеження прямого характеру можуть витікати також із змісту режиму виконання-відбування покарання [20, с. 37–38], позаяк ні ст. 63 Конституції України, ні ст. 7 КВК таке джерело право обмежень не передбачено. Так, у ч. 2 ст. 7 КВК зазначено, що засуджені

користуються всіма правами людини та громадянина, передбачених Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим Кодексом, законами України і встановлених вироком суду.

Як з цього приводу правильно зробили висновок О. В. Лисодед та К. А. Автухов, критика вказівки на режим як на джерело право обмежень правового статусу засуджених була сприйнята законодавцем, в ч. 2 ст. 7 КВК України такої вказівки вже не міститься. При цьому аргументована критика включення режиму до переліку джерел право обмежень для засуджених, що висловлювалася за часів у тому числі дії ВТК України, все таки призвела до закономірного наслідку усунення прямого посилання на режим у статтях КВК України, присвячених правовому статусу засуджених [18, с. 24–25].

Разом з тим, слід погодитись з І. С. Яковець у тому, що непрямі правообмеження для засуджених впливають з режиму виконання-відбування конкретного виду покарання, зміст якого, у свою чергу, визначається у КВК (наприклад, у ст. 102) [20, с. 38], тобто цей вид обмежень для особи опосередковано також є наслідком закріплення у законі порядку виконання та відбування кримінальних покарань (власно, режиму).

Виходячи з цього, деякі науковці з метою вилучення хоча й непрямой вказівки на можливість існування обмежень, що впливають з режиму, цілком аргументовано доводять необхідність виключення ч. 4 із ст. 7 КВК України [18, с. 25].

Щодо вироку суду, то правообмеження для засудженого встановлюється у формі: а) призначення основного покарання, порядок виконання та відбування якого визначається у законі (КВК, інших спеціальних законах); б) призначення додаткового покарання, яке виконується після відбуття основного покарання (п. 15 Постанови пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» [21, с. 239]); в) встановлення строків покарання [22]. При цьому зміст вироку має у повній мірі відповідати ст. 374 КПК України.

У випадку коли судове рішення, включаючи вирок суду, є незрозумілим, суд, який його ухвалив, за заявою учасника судового провадження чи органу виконання судового рішення ухвалою роз'яснює своє рішення, не змінюючи при цьому його зміст (ч. 1 ст. 380 КПК), що має важливе значення при визначенні на підставі закону та вироку суду право обмежень для засуджених [23, с. 765–783].

Як з цього приводу зазначили А.Х. Степанюк та К.А. Автухов, під цим кутом зору значення вироку суду полягає, по-перше, у тому, що він є правовою констатацією вчиненого особою злочину, визнає дану особу злочинцем. По-друге, на підставі цього вироку на органи та установи виконання покарань покладається юридичне обтяження виконувати покарання, а в засудженого з'являється обов'язок його відбутти [24, с. 791].

6. Кримінально-виконавча діяльність персоналу ДКВС України має здійснюватись відповідно до змісту двосидного процесу виконання-відбування покарань.

Висновок. Такий підхід, що складає основу змісту зазначеної системоутворюючої ознаки поняття «кримінально-виконавча діяльність персоналу органів та установ виконання покарань», ґрунтується на положеннях ч. 1 ст. 1 КВК України, відповідно якої кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови як виконання, так і відбування кримінальних покарань, тобто розглядає цей процес як нероздільний, хоча й сутнісними особливостями для кожного із суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин (персоналу ДКВС України та засуджених).

При цьому важливим є той факт, що законодавець у даному випадку веде мову не про виконання вироку, що є однією із стадій кримінального провадження (розділ VIII (ст. ст. 532-540) КПК), а про виконання покарання, під яким в науці розуміється застосування адміністрації органів та установ виконання покарань до засуджених державного примусу (процедура обмеження їх прав та свобод, які є змістом покарань) у межах, встановлених у рішенні суду [25, с. 15].

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник української мови / [Упоряд. Т. В. Ковальова]. — Х. : Фоліо, 2005. — 767 с.
2. Діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України: адміністративно-правовий аспект : навч. посіб. / [Ред. колегія : В. П. Петков (голова) та ін.]. — К. : КНТ, 2011. — 648 с.
3. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 9 грудня 2010 року // Офіційний вісник України. — 2010. — № 94. — Ст. 3334.
4. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції : постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 348 // Офіційний вісник України. — 2016. — № 44.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий 13 квітня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 9–10, № 11–12, № 13. — Ст. 88.
6. **Колб О. Г.** Про деякі проблемні моменти, що виникають у запобіжній діяльності персоналу органів та установ виконання покарань України / Колб О. Г., Ліховіцький Я. О. // Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 3 березня 2017 року). — Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2017. — С. 230–233.
7. Про міжнародні договори : Закон України від 1 квітня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 50. — Ст. 540.

8. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_118.

9. Кримінально-виконавче право України : підруч. / [О. М. Джужа, І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі]. — К. : Атіка, 2010. — 752 с.

10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. — 3-тє вид., переробл. та доповн. / [За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка]. — К. : Атіка, 2005. — 1064 с.

11. **Автухов К. А.** Організаційно-правові засади діяльності Державної пенітенціарної служби України в установах виконання покарань: навч. посібник / К. А. Автухов, І. С. Яковець; ред. А. Х. Степанюк. — Х.: Право, 2013. — 159 с.

12. Правові основи діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України : наук.-метод. посіб. / упоряд. І. Яковець. — К. : Паливода А. В., 2011. — 232 с.

13. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній : монографія / [За заг. ред. В.В. Коваленка]. — К. — К. : АТІКА, 2011. — 367 с.

14. **Сванідзе Е.** Ефективне розслідування фактів жорстокого поводження: Керівні принципи застосування європейських стандартів. — К.: «К.І.С.», 2011. — 144 с.

15. Політика у сфері боротьби із злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми : монографія / [За заг. ред. проф.. П. Л. Фріса та проф. В. Б. Харченка]. — Івано-Франківськ-Харків, 2016. — 419 с.

16. Права та законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : монографія / [К. А. Автухов, А. П. Гель, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. А. Х. Степанюка]. — Х.: Право, 2015. — 246 с.

17. **Фріс П. Л.** Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Фріс П. Л. — К. : Центр навч. літ-ри, 2004. — 362 с.

18. **Лисодєд О. В.** Теоретичні положення правового статусу засуджених до позбавлення волі // [К.А. Автухов, А.П. Гель, О.Г. Колб та ін.; за заг. ред. А.Х. Степанюка]. — Х.: Право, 2015. — 235 с.

19. Кримінально-виконавче право України : підруч. / [В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодєд та ін. ; за ред. В. В. Голіні і А. Х. Степанюка]. — Х. : Право, 2011. — 328 с.

20. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовт. 2003 р. № 7 // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. — К. : ПАЛИВОДА А. В., 2011. — С. 231–245.

21. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовт. 2003 р. № 7 //

Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. — К. : ПАЛИВОДА А. В., 2011. — С. 231–245.

22. Загальні засади призначення кримінальних покарань в Україні : навч. посіб. / [Горбач Л.С., Колб О.Г.; за заг. ред. О.Г. Колба]. — Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2006. — 241 с.

23. **Лисодєд О. В.** Теоретичні засади вдосконалення правового статусу засуджених // Правова доктрина України : у 5 т. — Харків, 2013. — Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні : стан, проблеми та шляхи розвитку / [В. Я. Тацій та ін. ; за заг. ред.: В. Я. Тацій, В. І. Борисов]. — С. 765–783.

24. **Степанюк А. Х.** Процесуальні аспекти доктрини кримінально-виконавчого права / Степанюк А.Х., Автухов К.А. // Правова доктрина України : у 5 т. — Харків, 2013. — Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні : стан, проблеми та шляхи розвитку / [В. Я. Тацій та ін. ; за заг. ред.: В. Я. Тацій, В. І. Борисов]. — С. 784–798.

25. Кримінально-виконавче право України : підруч. / [В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодєд та ін. ; за ред. В. В. Голіни і А. Х. Степанюка]. — Х. : Право, 2015. — 392 с.

Анотація

В статті здійснено дослідження змісту діяльності персоналу органів та установ виконання покарань України як суб'єкта виконання покарань, по результатах якого визначені основні проблемні моменти з цих питань, а також сформульовані науково обґрунтовані шляхи їх вирішення по суті.

Annotation

The article analyzes the content of the activity of the personnel of the organs and penal institutions of Ukraine as a subject of execution of punishments, the results of which determine the main problem points on these issues, as well as formulate scientifically grounded ways of their solution in essence.